

Cumhuriyet kenti Kırıkkale'nin Chicago ekolü açısından kentleşme dinamiklerinin analizi

Abdülkadir Zorlu*

Öz

Tarihsel olarak baktığımızda bir coğrafyanın kentleşmesinin temeli politik, askeri ve ekonomik faktörlerden birinin ya da birkaçının etkili olduğu görülmektedir. Kırıkkale kentinin kuruluşunda, gelişmesinde ve kentleşmesinde kamusal tercih tabanında sanayi ve ekonomi faktörü kentleşmesinin temel unsurudur. Bu bağlamda Chicago kentinin kentleşmesini ele alan Chicago ekolü toprağın, coğrafyanın nasıl kullanıldığını, ekolojik bir yaşam alanı haline getirildiğini ele alır. Kent iş merkezi temelinde sıfırdan inşa edilir. Bu temelde Chicago ve Kırıkkale kentlerinin başlangıç noktaları aynıdır. Buna rağmen Kırıkkale kentinin gelişimi diğerinden farklılaşır. Çalışmanın amacı Chicago ekolü kentleşme modelleri çerçevesinde Kırıkkale kentleşmesini analiz etmek ve değerlendirmektir. Başta MKE Silah Fabrikalarının (1928, 1935) Kırıkkale'de kurulması tercihi, sonra TÜPRAŞ (1986), Kırıkkale Üniversitesi'nin kuruluşu (1992) üç farklı dönemde üç farklı kuruluş ekonomik temelde kentleşmenin ana dinamiğini oluşturmuştur. Çalışmada ilk önce kent sahasından ve gözlemlerden elde edilen bilgiler veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Güncel arazi kullanım biçimi, değerleri ve kentsel ulaşım ağlarını tespit için diğer ikincil veri kaynaklarına başvurulmuştur. Bu bağlamda I. II. ve III. kentleşme dinamikleri ve gelişimi açısından kent bölgeleri değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Kırıkkale kentleşmesi sanayi ve iş merkezleri çerçevesinde gelişerek, genel olarak Chicago ekolü kentleşme modelini takip ettiği söylenebilir. Üç kentleşme dinamiğine göre üç farklı dairesel model bağlamında Kırıkkale'nin kentleştiği görülmüştür. Bu kentleşme dinamiklerine göre kentsel arazi kullanımının değiştiği gözlemlenmiştir. Fakat kentleşme dinamiğinin başlangıç noktası olarak MKE Silah Fabrikalarının güneye çıkışı olmadığı için, güney kısmında kentleşmeye açık olmayan bölge bulunduğu için tam olarak Chicago dairesel modellerini takip etmemiştir. Dairesel model daha çok MKE Silah Fabrikalarının merkezinden kuzeye doğru açılan yarım ay şeklinde biçimlenmiştir. Bu ise Kırıkkale kentleşme dinamiğinin Chicago kentleşme modellerinden farklılık noktasıdır.

Anahtar kelimeler: Chicago ekolu, Kırıkkale kentleşmesi, kentleşme dinamikleri, ekolojik yaklaşım

Analysis of urbanization dynamics of the republican city of Kırıkkale from the perspective of the Chicago school of thought

Abstract

In the establishment, development, and urbanization of Kırıkkale, industry and economic factors are the fundamental elements of its urbanization, based on public choice. Basically, the starting points of Chicago and Kırıkkale are industry. Nevertheless, the development of Kırıkkale differs from the other. The aim of this study is to analyze and evaluate the urbanization of Kırıkkale within the framework of Chicago School urbanization models. The choice to establish the MKE Arms Factories (1928, 1935) in Kırıkkale, then TÜPRAŞ (1986), and the establishment of Kırıkkale University (1992) in three different periods, constitute the main dynamic of urbanization on an economic basis. In the study, information obtained from observations in the urban area was first used as the data source. To determine current land use patterns, values, and urban transportation networks, other secondary data sources were consulted. In this context, urban areas were evaluated in terms of I, II, and III urbanization dynamics and development. As a result, it can be said that Kırıkkale's urbanization, developing within the framework of industrial and business centers, generally follows the Chicago School urbanization model. It has been observed that Kırıkkale's urbanization occurred within the context of three different circular

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi e-posta: dr.a.zorlu@gmail.com, ORCID-iD: 0000-0002-0074-2296

models according to three urbanization dynamics. It has been observed that urban land use changes according to these urbanization dynamics. However, since the starting point of the urbanization dynamic is not the southward exit of the MKE Arms Factories, and there is an area in the south that is not open to urbanization, it has not fully followed the Chicago circular models. The circular model is more shaped as a crescent moon opening northward from the center of the MKE Arms Factories. This is the point where Kırıkkale's urbanization dynamic differs from the Chicago urbanization models.

Keywords: Chicago school, urbanization in Kırıkkale, urbanization dynamics, ecological approach

Giriş

Bir coğrafyanın kentleşmesi insanların göçebelikten yerleşik hayata başlamalarıyla biçimlenir. Diğer taraftan da bugün kent olarak isimlendirdiğiniz yerleşik alanlarının köylerden mi dönüşerek geliştiği yoksa sıfırdan kent olarak kurulduğu tartışması söz konusudur. Tarihsel olarak kentleşmenin ana dinamikleri askeri, politik, dini, ticaret ve ekonomi faktörleri tabanında geliştiği söylenebilir. Bu faktörlerin dışında karasal, askeri garnizon merkezi olma ile tarımla biçimlenen karasal kentlerden ve nehirler üzerinden denize açık ve deniz kenarında kurulmuş olan coğrafyalara açık liman ve ticaret kentleri söz konusudur.

Kentlerin coğrafya üzerinden bu iki farklı konumlanışını ilk ele alan kişi İbn Haldun'dur. Birincisi bir ovaya, bozkıra, çöle, yani karasala konumlanırken ikincisi coğrafya olarak bir nehre, bir denize ve sahile konumlanmıştır. Karasala konumlananlar arasında da kentin ticaret yollarının üzerinde konumlanışı ya da dini merkez olması açısından farklılıkları söz konusuydu. İbn Haldun'a göre bitki örtüsü, iklim ve geçim yolları ile birlikte bu farklı coğrafyalarda konumlanış farklı toplum tiplerini, bedevî ve hadarî toplumu (ümranı) ortaya çıkarmıştı. Ona göre bu coğrafyalardaki farklı konumlanış ve yerleşik hayata geçiş biçimi birbirinden farklı toplumsal örgütlenmeyi getiriyordu. İbn Haldun'a göre çiftçilik, hayvancılık ve hayata bakışın bunlara göre şekillenmesi, içsel bir alışkanlık, bir doğa ortaya çıkarıyordu, bu alışkanlık onları zorunlu olarak karasal olana bozkıra ve çöle yönlendiriyordu (İbn Haldun, 2018, s. 323). Çünkü "bedevîlik bunların iliklerine işlemiştir". Bedevî, Arap olmayan Çin, Hint, İran gibi milletlerde ve Hristiyan olan Roma ve Frenklerde ise hadarîlik bu milletlerin ruhlarına işlemiştir (İbn Haldun, 2018, s. 726-727). Bunların kurdukları şehirler de birbirinden farklıydı. Bedevîlerin kurdukları şehirler kısa sürede harap oluyordu (İbn Haldun, 2018, s. 635-637). Temel geçim yolları, sanatlar gibi bedevîlik ve hadarîlikte bunlarda farklı insan doğası, melekesi ve habitusu ortaya çıkarıyordu. Melekeler (habituslar) nefsin, sıfatları ve renkleridir. Melekeler (habituslar) insanın ruhuna ve iliklerine kadar işliyor, onlarda bir fitrat ve doğa meydana getiriyordu (Zorlu, 2020, s. 496). Melekelerin oluşma nedeni yaşamsal deneyimler, dil, sosyal muhit değerleri, geçim yolları, kent ve içerisinde yaşanılan toplumdur. Toplum, toplumsal ortam, kentler tıpkı zindanlar gibi kapalı sosyal mekânlardı. Fiziki olarak bu kapanmanın en tipik örneği surla çevrili kale kentleriydi. Bu kapanmanın sınırları da sosyal olarak nesep ile kültürel olarak dil ve din ile çiziliyordu. Yine de bunlar içinden sınırları belirleyen en etkileyici ve temel unsur mülktü (devletti). Zira ona göre dünya ve toplum bahçedir. Bunun duvarı ise, devlettir (İbn Haldun, 2018, s. 206). Devlet ve toplum insanın yaşam deneyimlerini sınırlayan, insanın düşünce biçimini ve yaşam deneyimini biçimlendiren örgütlenmiş yapılarıdır. Ona göre kentler ve toplumlar (ümranlar) adeta bir insan üretme makinesiydi. Farklı mülklerin, kentlerin ve toplumların da farklı doğalara sahip insan tipleri üretmesi doğaldı. İbn Haldun'a göre dil, düşünme ve düşündüğünü aktarmanın eviydi. Fakat bilgiyi, düşünmeyi ve öğrenmeyi dille değil, yaşam deneyimiyle, kent sosyal muhitlerinde ortaya çıkan değerlerle, anlam sistemleriyle, dinlerle ve toplumsal ortamla ilişkilendiriyordu (İbn Haldun, 2018, s. 323, 410, 728, 997-999). Hatta ona göre bu kentlerin sosyal muhitlerinde ortaya çıkan düşünce ekolleri de birbirinden farklıydı (İbn Haldun, 2018, s. 808-811).

Karasal ve liman kentleri büyük ümran, yüksek hadaret merkezleriydi. Bu kentlerde aklı ve nakli olmak üzere iki türden bilimlerin gelişme merkezleriydi (İbn Haldun, 2018, s. 781). Bedevîler, İslamlar karasal ve liman kentleri üzerinden yayılmışlardı.

Liman kentleri, şehrin denize yakın olması ile şehir halkının muhtaç olduğu ihtiyaç maddelerini deniz yoluyla daha kolay temin etmesini sağlıyordu (İbn Haldun, 2018, s. 637). Liman kentlerinde küçük el sanatları, gemi yapım merkezleri olduğu için metalürji, geometri, kerestecilik ve dokuma gibi endüstriler gelişmişti. Aynı zamanda ticaret merkezleri oldukları için ticaret her zaman üretimi ve iç bölümünü tetiklemişti. İbn Haldun bedevî ve hadarî durumları ve onların sahip olduğu melekelerinin (habituslarının) üstünlüklerini şu şekilde karşılaştırır:

Bedevî karşısında hadarînin haline dikkat ediniz. Hadarî olan şahsın, zekâ ile süslü, fikirlerle dolu olduğunu göreceksiniz. Hatta bedevî dahi hadarî olan kişinin, insanî hakikati ve aklı itibarı ile kendisinden üstün, olduğunu zanneder. Lakin vaziyet hiç de öyle değildir. Bunun sebebi, hadarî olan zatın, hadarîlik halleri âdetleri itibarı ile, bedevîlerin, hakkında hiçbir şey bilmedikleri sanatlar âdâbla alakalı iyi melekeler (ve itiyatlar) kazanmış olmasından başka bir şey değildir. Hadarî olan kimse, sanatlar, sanat melekeleri ve bunları güzel bir şekilde talim etme gibi hususlarla dolu olduğu için, bu melekeler (ve itiyatlar) itibarıyla ondan geri olan kimse, ondaki bu durumun aklında mevcut bir kemalden ileri geldiğini ve bedevîdeki nefslerin (ve ruhların), fitrat ve cibilliyeti gereği onun fitratından geri olduğunu zanneder. Lâkin durum hiç de böyle değildir. Çünkü biz, aklındaki anlayış ve fitratındaki kemâl itibarıyla en yüksek merteye de bulunan bedevîlerin de mevcut olduklarını görmekteyiz. Hadarîlerde, bu durumun ortaya çıkmasına yol açan, sanatların ve öğretimin parlak oluşudur. (İbn Haldun, 2018, s. 780)

Bedevîlerin inşa ettiği kentler karasal nitelikli çöl ve bozkırda inşa edilmiş kırsal kentlerdir. İbn Haldun bunlara örnek olarak Küfe, Samara, Füsat ve Kayrevan'ı verir. Şam, Kahire ve Tunus gibi kentler liman kentleri olarak ticaret ve üretim açısından önemli birikimleri ve potansiyelleri vardır. Bedevîler, Emevî döneminde önemli hadaret birikimine sahip liman kentti Tunus'u kırsala doğru geliştirmişler, aynı zamanda sahildeki Tunus'u bırakıp Kayrevanı kırsalda, çölde inşa etmişlerdir.

Onların eğilimleri karasal idi, daha çok Küfe, Samara, Kayrevan gibi sıfırdan karasal garnizon kentleri inşa ediyorlardı. Diğer taraftan eski hadaret merkezleri olan Kahire, Tunus gibi kentleri fethettiklerinde kent merkezini sahilde değil, kentlerin daha çok karasasına doğru yeni yerleşim alanları inşa ediyorlardı.

Devletler, ümranlar bir coğrafyadan ve bir kentten köklenirler, tabanları bu kentlerdir. Bu kentler yaşadıkları sürece bu tabandan elde ettikleri karakterlerini az ya da çok korurlar (Dale, 2081, s. 51). “Dünya tarihi, kentli insanların tarihiydi” (Martindale, 2000, s. 68). Fakat İbn Haldun'a göre farklı kent tipleri, farklı insan ve toplum tiplerini ortaya çıkarıyordu.

Cumhuriyet yönetiminin İstanbul'u bırakıp Ankara'yı¹ başkent yapması epeyce İbn Haldun'daki bedevîlerin kent inşa etme anlayışına benzemektedir. Zira Cumhuriyet yönetimi yüz yılların hadaret birikimini temsil eden ve liman kenti olan İstanbul'u bırakıp bir karasal kenti kendine başkent olarak tercih etmişti. Oysa liman kentlerinin ekonomik, ticaret ve iş bölümü açısından üstünlükleri vardı (Pirenne, 2005, s. 29, 48, 107). Yine Cumhuriyet yönetimi MKE Silah Fabrikalarını (1928, 1935) Ankara'nın doğusunda Kırıkkale'de kurulmasını tercih etmişti. Böylece sıfırdan bir kentin, cumhuriyet kenti olarak Kırıkkale'nin inşasının temellerini atmıştı. Bu çalışmada tercih edilen Kırıkkale kenti coğrafya ve iklim açısından Chicago şehrinde farklıdır.

¹ Cumhuriyet yönetiminin Ankara'yı başkent yapması ve Kırıkkale'de silah fabrikaları kurarak sıfırdan bir kent inşa etmesi İbn Haldun'un bakış açısından karasal garnizon tipi bir kent inşa etmesi olarak okuna bilir. Fakat bu konu bu çalışmanın odaklandığı amacının dışındaki bir konudur. Bu konu toplumun tarihini, toplumun yapısını ve kurtuluş savaşı gibi faktörleri içeren ve bu faktörlerle birlikte ele alınması gerektiren ayrı bir çalışmayı hak eden önemli bir konudur.

1. Chicago okulu (ekolojik yaklaşım) açısından kent ve kentleşme modelleri

Sosyolojide örgütsel, sosyo-psikolojik ve ekolojik yaklaşım olmak üzere kente ilişkin üç farklı teorik yaklaşımdan bahsedebiliriz. Kentlerin örgütlenişi bağlamında sosyolojideki üç yaklaşım Marx, Weber ve Durkheim kente yaklaşımları açısından neredeyse fikir birliği içindedirler (Saunders, 2013, s. 57, 109). Bu yaklaşımlar içinden ekolojik yaklaşımın özgünlüğünün nedeni analizine coğrafyayı ve ekolojiyi dahil etmiş olmasıdır.

Aslında kentti, coğrafya ve ekolojik tabanında ele almanın oldukça eski bir tarihi vardır. Doğuda, İslam toplumlarında insan türünü diğer canlı türlerinden biri olarak ele alan bir yaklaşım, bir tür coğrafya ekolu diyebileceğimiz bir gelenek oluşmuştu. İbn Haldun bu yaklaşım tabanında bir ümran bilimi kurduğunu ifade etmiş, coğrafya faktörünü toplumsal analizinin önemli bir unsuru olarak ele almıştır.

Bu bağlamda coğrafyanın, ekolojik unsurların toplumun doğasına ve örgütlenmesine etkisini geniş çerçevede ilk ele alan kişi İbn Haldun'dur. Bu açıdan kentleri bedevî kentler ve hadarî kentler olarak ele alır. İbn Haldun'a göre iklimin, coğrafyanın ve geçim yollarının farklılığı beraberinde farklı toplumları, bedevî ve hadarî ümran (toplum) tiplerini ve örgütlenmelerini ortaya çıkarıyordu. Toplumların tarihi şehirlerin tarihiydi, her ümran (toplum) kurdukları kent tipine göre şekilleniyordu. Her şehir bir akıl ürünüydü. Fakat bu akıl aynı zamanda toplumsal akıl idi. Bu akıl coğrafyayla kurulan ilişkiyle geçim yollarıyla biçimleniyordu (İbn Haldun, 2018, s. 503, 637). Coğrafya unsurunu kent ve toplum analizi için dahil etme İbn Haldun'da daha geniş bir çerçevededir. Onun ufku coğrafyalara, denizlere ve kıtalara açıktır. Oysa Chicago Okulu'nun coğrafyaya bakışı sınırlıdır, ufku ise ele aldığı Chicago kenti ile sınırlıdır. Fakat kent analizleri, insanın ekolojiyi, konut ve sanayi olarak kullanması tabanında ayrıntılı bir analiz içeriğine sahiptir.

Batı'da genel olarak sosyolojide, özelde ise, kent sosyolojisinde coğrafyaya ilgi Chicago Okulu ile ortaya çıkmıştı. Ekolojik faktörlerin toplumun doğasına ve örgütlenmesine etkisini İbn Haldun'dan sonra tekrar ele alan ve gündeme getiren yaklaşım, Chicago ekolüdür (Mckenzie, 2015, s.115).

Her ne kadar Chicago ekolü kentleşme modelleri basit ve şematik görülse de çok daha karmaşık, sosyolojideki farklı kent sosyolojik anlayışlarıyla diyaloga geçen yeni bir kent sosyoloji analizidir.

Chicago ekolü, insan ve toplum doğası konusunda Emile Durkheim, Karl Max ve Max Weber'in temalarını barındırır. Fakat, bu anlayışlardan farklı olarak ekolojik değişkenlerin toplulukların örgütlenmesine etkisini tekrar gündeme almasıyla sosyolojideki bu üç yaklaşımdan farklılaşır.

Chicago ekolüne göre, insan rasyoneldir, bu insan Weber'in rasyonel eylem tipinde analiz ettiği insandır (Weber, 1987, s. 179, 216). İnsanın çıkar temelli davranması nedeniyle onun davranış örüntüsü evrenseldir. Weber'e göre modern kent rasyonel örgütlenmenin büyümesiydi. Modern kent, ürettiği malları dışarıya satan bir üretici kentti (Weber, 2000, s. 106). Sürekli büyümesi ve yayılması da buna bağlıydı. Fakat Chicago ekolüne göre, bu insan hem rasyoneldi hem de ekolojik bir insandı. Bu çıkar temelli davranan "homo ecologicus"u Durkheim'de olduğu gibi kontrol eden toplumdur. "Çünkü "homo ecologicus" kendi iyiliği için ve başkasının iyiliği için toplum tarafından kontrol altında tutulması gereken doğası gereği bencil ve asosyal bir yaratıktır" (Saunders, 2013, s. 33, 61).

Ekolojik yaklaşıma göre sınıf çatışması ve sınıflar arası rekabet, ikamet edilen bölgenin ve konutun değiştirilmesi ve daha yüksek değerdeki bölgelerde yer ve konut edinimi ile biçimleniyordu (Saunders, 2013, s. 66, 68, 121, 158).

"Toplum, mekânsal olarak birbirinden ayrılmış bölgesel olarak dağılmış ve yer değiştirme becerisine sahip bireylerden oluşuyordu" (Park, Burgess, 2015, s. 108). İnsanlar bu bölgesel ve mekânsal ilişkilerin rekabeti ile birbirinden ayrılıyorlardı. Bir alt bölgeden,

rant değeri yüksek üst bir bölgeye geçiş ve ikametgâh istikrarsızlığı bir tür sınıf değiştirme talebiydi (Saunders, 2013, s. 121).

Burada mekânsal ve ekonomik farklılaşmalar arasındaki uyumu açıklayan kavram ekolojik baskınlık kavramıdır. Buna dayanarak Park, her yaşam topluluğunda, her zaman bir ya da daha fazla baskın tür olduğunu ileri sürer. Endüstrilerin ve ticari kurumların stratejik yer talebi ve mücadelesi uzun dönemde kentsel topluluğun ana hatlarını belirliyordu. Bu ana hat baskınlık ilkesidir. Baskınlık ilkesi, kentin genel ekolojik örüntüsünü ve kentin her bir farklı alanının diğeri ile olan işlevsel ilişkisini belirleme eğilimindedir. Konut ve arsa değerlerindeki farklılık bu baskınlık ilkesini veren bir mekanizmadır (Saunders, 2013, s. 64).

Kentsel yayılma ve hareketlik bu baskınlık ilkesine göre şekillenir, kentsel yayılma coğrafyada bir yayılma, fakat bu yayılma aynı zaman da baskınlık ilkesine göre şekillenen bir yayılma (Burgess, 2015, s. 92, 100; Saunders, 2013, s. 64).

“Şehrin yayılmasında bir dağılım süreci meydana gelir ve bu süreç bireyleri ve grupları ikamet yeri ve mesleğe göre eler, sıralar ve yeniden konumlandırır” (Park, Burgess, 2015, s. 96). Böylece kent mekânsal olarak çeşitli bölgelere ve sektörler ayrılan, ortak belli bir kültür türlerini sergileyen belirli bir tür bölge sakinleri ile ilişkilendirilen farklı alt topluluklara ayrıştırılmıştır (Saunders, 2013, s. 129).

Kentleşme ve kentin gelişimi açısından Chicago ekolü, ekolojik temelde Chicago kentleşmesini inceleyerek geliştirdiği yöntem ve model ile kent sosyolojisinde önemli bir yere sahip olmuştur. İlk ekolojik kuramı geliştiren kent sosyologları olarak R. Park, Mc Kenzie ve E. Burgess’in oluşturdukları kavramsal çerçeveler ve modellerle kent analizi için yeni araçlar geliştirmişlerdir. Chicago ekolü kent bilimcilerinin geliştirdiği tek merkezli daireler modeli, sektörler modeli ve çok merkezli daireler modeli olmak üzere üç farklı kentleşme biçimi söz konusudur.

1.1. Tek merkezli daireler modeli

Bu modeli 1920’lerde Ernest W. Burgess (1975) geliştirmiştir. Burgess, Şikago kentini inceleyerek arazi kullanımının ve kent yerleşiminin esaslarını ortaya koymuştur. Ona göre kentleşme tek merkezden çevreye doğru yayılan daireler biçiminde genişler. Bu daireler kentin mekân ve zaman içindeki gelişiminin gözlenebilir yayılımını gösterir.

Buna göre bir kent tek bir iş ve sanayi merkezinden çevreye doğru daireler şeklinde yayılır. Arsa değerleri merkezden çevreye doğru azalma eğilimindedir (Burgess, 1975; 2015):

1. Merkezi işyeri, sanayi ve ticaret bölgesi: İlk dairede, iş merkezi alanında arsa değerleri çok pahalıdır (Keleş, 2000, s. 123). Burası ticaret, iş taşımacılık ve hizmet sektörünün odaklandığı yerdir. Perakende, toptan satış yerleri, bankalar, oteller, müze ve tiyatro gibi hizmetlerin örgütlendiği merkezdir.

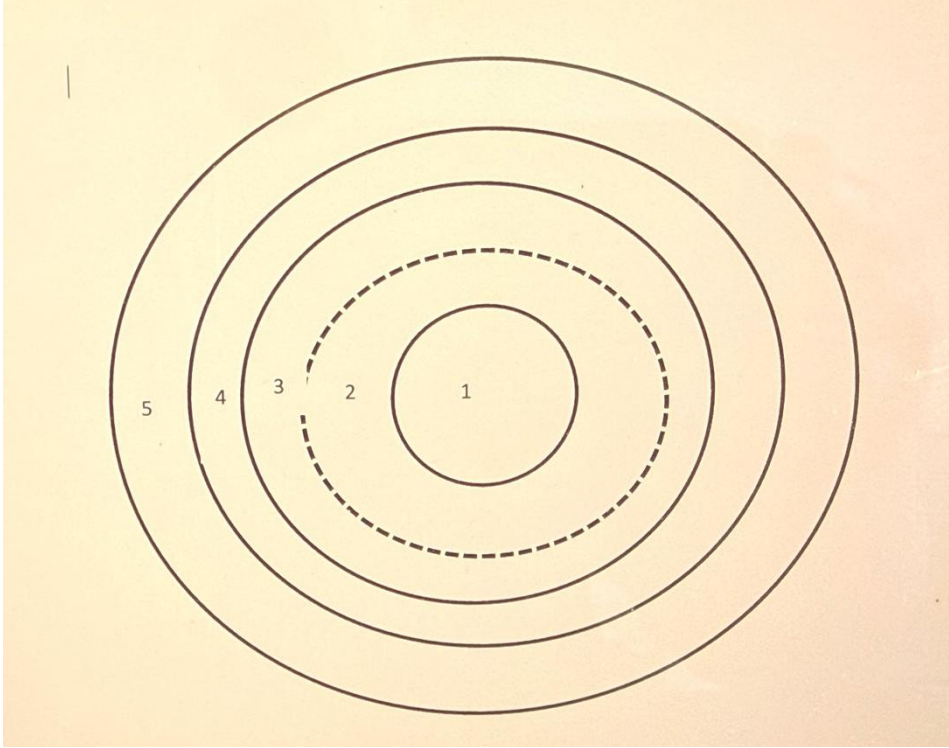
2. Geçiş bölgesi, göçmen ve alt gelir gruplarının oturduğu mahalleler: İkinci daire iş alanından konut alanına geçiş bölgesidir. Burada bazen toptancı ve imalat sanayi kuruluşları bulunmaktadır. Niteliksel olarak daha kötü bir durumda bulunan ikamet bölgesidir. Yoksulların, alt gelir gruplarının, kente yeni gelenlerin, göçmenlerin oturma alanıdır. Kötü yaşam koşulları, kuralızsızlık gibi özelliklerle dile gelen kentin bölgeleridir.

3. Mavi yakalılar ve işçi mahalleleri bölgesi: Üçüncü daire endüstri çalışanlarının oturdukları mahallerden oluşmaktadır. Bunlar daha çok ikinci kuşak göçmenlerdir.

4. Serbest meslek ve beyaz yakalılar yerleşim bölgesi: Dördüncü daire serbest meslek ve orta gelir gruplarının bulunduğu sahadır. Bu bölge yüksek yapılardan oluşur, yapılar tek bir ailenin, çekirdek ailenin oturabileceği apartman tarzı şekilde planlanmıştır.

5. Banliyöler ve üst sınıf yerleşim bölgesi: Beşinci ve son daire ise banliyö alanıdır ve bu alan üst sınıf yerleşim bölgesidir. Aynı zamanda hızlı ulaşım yolları üzerinde gelişen bir bölgedir (Burgess, 1975, s. 37-38; Harris, Ullman, 2002, s. 66). Bu modele göre kentsel gelişme merkezi doğum alanından, iş, sanayi merkezinden çevreye konut alanlarına doğru

dairesel yayılmadır. Burgess, Chicago kenti çerçevesinde yayılmaya etki eden faktörler olarak göl kıyısı, Chicago nehri gibi unsurları da ekler (Burgess, 2015, s. 93).

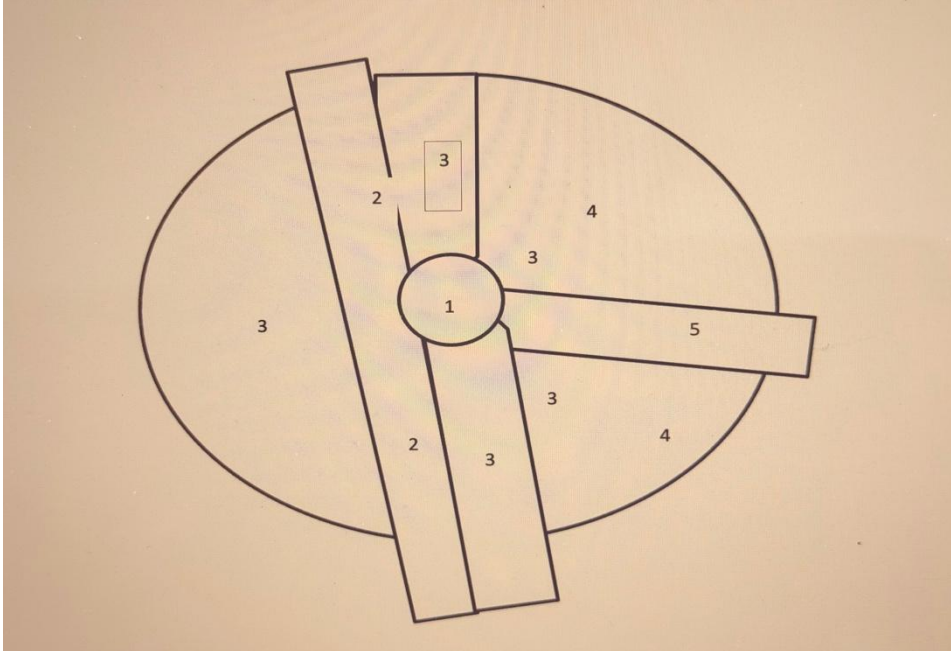

Şekil 1: Kentin tek merkezli daireler modeli olarak gelişimi

1. Merkezi işyeri, sanayi ve ticaret bölgesi
2. Geçiş bölgesi, göçmen ve alt gelir gruplarının oturduğu mahalleler
3. Mavi yakalılar ve işçi mahalleleri
4. Serbest meslek ve beyaz yakalılar yerleşim bölgesi
5. Banliyöler ve üst sınıf yerleşim bölgesi (Burgess, 1975, s. 37-39; 2015, s. 89-101)

1.2. Sektör modeli

Sektör modelinde dairesel modelin üzerine kara yolu ve demir yolu gibi ulaşım ağları göz önüne alınarak kentsel ekolojik gelişme değerlendirilir. Bu modeli Homer Hoyt (1935) (Bal; 2015, s. 215) geliştirir. Bu modeli Burgess dairesel modeline bir ekleme olarak düşünebiliriz. Hoyt Amerikan kentlerinde yaptığı gözlemlerine dayanarak kentleşme modeline ulaşım ağlarının da etkili olduğunu tespit eder. Dairesel modelin üzerinde ulaşım ağlarının etkisiyle kentin çeşitli dilimlere, sektörlere bölündüğünü ifade eder. Böylece taşımacılık ağı ve duraklama noktaları olarak kentin bölümlenmesi etkisinin modellendiği yeni bir unsur ortaya çıkar (Harris, Ullman, 2002, s. 59-60).

Şekil 2: Kentin sektörler modeli olarak gelişimi

1. Merkezi İş Bölgesi Alanı
2. Üretim ve Endüstri Bölgesi
3. Düşük Gelirli Yerleşim Bölgesi
4. Orta Gelir Yerleşim Bölgesi
5. Yüksek Gelir Yerleşim Bölgesi (Burgess, 1975, s. 37-38; Harris, Ullman, 2002, s. 67).

1.3. Çok merkezli kentsel gelişim modeli

Kentin gelişiminde ekonomi, taşımacılık ağı ve uzmanlık gerektiren işlerin bir alanda yoğunlaşması gibi bu üç etmenin karışımı bir arada bulunabilir. Bunların her birinin göreceli olarak önemi ve yoğunluğu kentten kente değişebilir. İlk olarak kentler kendisine bağlı olan bölgelere üretim, ticaret ve hizmet sektörü açısından hizmet eden merkezi yerlerdir. Diğer taraftan kentler taşıma ağının duraklama noktaları ve uzmanlık gerektiren işlerin yoğunlaştığı noktalardır (Harris, Ullman, 2002, s. 58).

Chaune D. Harris ve Edward L. Ullman tarafından ileri sürülen çok merkezli kentsel gelişim modeli, ilk iki modelin tersine kentlerin çok merkezli bir gelişme yolu izledikleri fikri temel alınır. Bir kent merkezi finans kurumları odağında ortaya çıkarken, bir diğeri ticaret ya da üretim odağında gelişebilmektedir (Bal, 2015, s. 197).

Bu modele göre kentsel alan kullanım biçimleri yalnızca tek bir merkezden değil, birden fazla çekirdeğin çevresinde gelişir. Bir başka ifadeyle kent bir iş merkezi çekirdeğinde değil, birden çok özek, iş alanı çekirdeği etrafında çevreye doğru yayılır ve gelişir (Harris, Ullman, 2002, s. 67). Bu merkezi çekirdek bölgeler kimi kentlerde öteden beri kentin kuruluşunda var olabilecekleri gibi zamanla sonradan da ortaya çıkabilirler (Keleş, 2006, s. 126). Tek merkezden çoklu merkeze doğru zamanla gelişen Kırıkkale kentleşme modelinde olduğu gibi.

Özetle bu model ilk iki modelin açıklamada yetersiz olduğu konuya odaklanmakta ve kentlerin birden çok iş merkezinden oluştuğu ve geliştiği gözlemlerine dayanmaktadır. Kentin nüfus yoğunluğunu ve mekânsal alanı genişledikçe merkezi alan sayısı da ve çekirdek sayısı da artmaktadır.

Tarihsel olarak baktığımızda bir coğrafyanın kentleşmesi ve mekâna dönüşmesinin ekonomik, politik, askeri, hizmet sektörü gibi dinamiklerinin varlığı söz konusudur. Bir

coğrafyanın kentleşmesinin temelinde bu faktörlerden birinin ya da birkaçının etkili olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Kırıkkale kentinin kuruluşunda, gelişmesinde, kentleşmesinde kamusal tercih temelinde sanayi, ekonomi ve hizmet sektörü faktörleri kentleşmenin temel unsurudur.

Bu bağlamda Chicago kentinin kentleşme modelini ele alan Chicago ekolu toprağın, coğrafyanın nasıl kullanıldığını, ekolojik bir yaşam alanı haline getirildiğini ele alır. Kent sanayi, iş merkezi temelinde sıfırdan inşa edilir. Bu temelde Chicago ve Kırıkkale kentlerinin başlangıç noktası sanayidir. Buna rağmen Kırıkkale kentinin gelişimi diğerinden farklılaşır.

2. Yöntem ve veri kaynakları

Bu çalışmada ekolojik yaklaşımın kentleşme modelleri temel alınarak Kırıkkale kentleşme dinamikleri analiz edilmiştir. Ekolojik yöntemde iş, ticaret ve konut gibi arazi kullanım biçimlerini ve arazi, arsa ve konut değerinin tespiti önemli konulardır. Bu modelde arazi kullanım biçimi ve arazi değeri temel alınarak kent bir merkez etrafında birbirini takip eden halkalar biçiminde tanımlanmıştır (Serter, 2013, s. 70-72). Veri toplama bağlamında ilk önce kent saha gözlemlerinden elde edilen bilgiler ve bulgular veri kaynağı olarak kullanılmıştır. İkincil veri çerçevesinde tarihsel arka plan bağlamında Koray Özcan'ın (2020) geliştirdiği 1925-2020 yılları arasını kapsayan “Kırıkkale’de kentsel gelişmenin aşamaları haritaları” baz alınmıştır.

Güncel ve nihai bilgiler bağlamında arazi kullanım biçimi ve kentsel ulaşım ağlarını tespit için Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü ve Harita Genel Müdürlüğü veri sistemleri üzerinden veri bankaları ve ortofoto gibi kaynaklara başvurulmuştur. Ekolojik yaklaşımda arazi kullanım biçimi ve arazi değerleri, kentsel ekoloji analizinde önemli bir unsurdur. Bu nedenle Kırıkkale kent dinamiklerini tespit ederken “sahibinden.com” ilanları üzerinden bölgesel arsa ve konut değerlerine bakılmıştır. Bu veriler çerçevesinde mekânsal hiyerarşi belirlenmeye çalışılmış ve I. II. ve III. kentleşme dinamikleri bağlamında bölgesel karşılaştırmalar yapılmıştır.

3. Ekolojik yaklaşım açısından Kırıkkale’nin kentleşme dinamikleri

Kırıkkale kentleşme deneyimi ekolojik kent modellerinin gelişmesine ilham ve veri sağlayan Chicago kentine birkaç açıdan benzerlik taşımaktadır. İlk Chicago kenti 1830 yılında 100 civarında nüfusu olan bir köy iken 1930’da nüfusu 3 milyon 373 bin 753’e ulaşmıştır (Bal, 2015, s. 211).

Tarihsel olarak Kırıkkale yerleşim yeri bağlamında kentin kurulduğu alanda Kırık Köyü ve Kaletepe Höyüğü olmak üzere iki mekânsal yerleşim söz konusudur. İlk yerleşim alanı olarak Kırıkkale yerleşim tarihinin Kürigin Kale adıyla bilinen Hitit kale yerleşimi ile ilişkilendirildiği görülür (Ay, 1995, s. 31-38). Kırıkkale kenti 1925 yılında Top ve Mühimmat Fabrikası'nın temellerinin atılmasıyla gelişmeye başlar. 2022 yılı itibarıyla Kırıkkale’nin kent nüfusu 193 bin 954’e ulaşmıştır (Zorlu, 2023a, s. 28). Bu bağlamda ikisi de kırsal alandan kente dönüşen deneyime sahiptir. Chicago kenti hem doğu-batı hem de kuzey-güney yönlerinde demiryolları ve su yollarının kesişim bölgesinde olan Missisipi Havzası ve Chicago nehri üzerinde bulunur (Serter, 2013, s. 68). Aynı şekilde Kırıkkale kenti doğu-batı Anadolu demir yolları ağı ve Kızıl Irmak Havzası içerisinde bulunur.

3.1.Kırıkkale kentleşme tarihi

Tarihsel olarak Kırıkkale kenti kurulmadan önce alanda antik Kale tepe yerleşimi, Kırık, Yuva Köyü ve tarihi 1015 yıllarına dayanan Yahşıhan ilçesi iskân alanları söz konusudur. Kente yakın diğer bir yerleşim alanı kentin kuruluşunda nahiye olan Yahşıhan’dır. Kentin oluşumu açısından İlk aşama; Çoraközü Deresi güneyinde silah fabrikaları (Fabrikalar

Mahallesi) ile işçi–memur lojmanlarının kurulmasıdır. Dolayısıyla, 1925–1935 dönemini kapsayan süreçte, Kırıkkale kentinin sanayi alanı ve konut alanı olmak üzere ikili bir mekânsal– işlevsel desen gösterdiği söylenebilir. Bunları Kırıkkale kentinin tarihsel omurgası ve ilk kuruluş yeri olarak tanımlamak mümkündür (Atalay, 1983, s. 83).

Kamusal tercih olarak silah fabrikalarının Kırıkkale’de kurulmasında kara-demir yolu gibi kavşak noktasında olması, su ihtiyacının kolay karşılayabilecek Kızılırmak nehrine yakın olması, Keskin’deki Mühimmat (Fişek) İmalathanesi bağlamında silah yapımı–tamiri konularında uzmanlaşmış beşerî sermaye varlığı, bölgenin başkent Ankara’ya yakın olması gibi rasyonel nedenlerle tercih edildiği söylenebilir (Yurtoğlu, 2017, s. 85).

İkinci aşama ise; 1935–1945 döneminde yeni fabrikalar kurulmasına koşut olarak artan işgücü gereksinimine dayalı olarak yakın çevre kentler ve kırsal alanlardan yerleşimcilerin iskân edilmesi sürecidir. Bu süreçte, bir taraftan barut evleri ve pirinç evleri gibi planlı işçi ve memur lojmanlarının inşa edildiği, diğer taraftan ise derme–çatma konutlar ve yetersiz teknik altyapısı ile yerel halk arasında “Toprak Mahalle” olarak adlandırılan plansız–denetimsiz yerleşim alanının geliştiği görülmektedir. Devamında, nüfusun temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik sosyal–kültürel donatılar ile ekonomik–ticari merkez işlevindeki çarşı bölgesinin kurulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Kırıkkale kentinin mekânsal bağlamda düzenli–plan konut bölgesi ile kerpiç veya toprak malzemeden yapılmış plansız konut/gecekondu alanları olmak üzere ikili bir mekânsal örüntüye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda ekonomik–ticari altyapı gereksinimlerini sağlayan altyapının oluşturulmasıdır. Nitekim Kırıkkale üzerine hazırlanan bir monografi çalışmasına göre, 1945 yılında kentte yaklaşık 480 adet dükkân–mağaza, 13 adet han–otel, 7 adet fırın olduğuna ilişkin kayıt bilgilerine bakarak küçük ölçekli bir kentsel merkez oluşumunun başladığını söylemek mümkündür (Özcan, 2020, s. 5-9).

Dönemsel olarak konut gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik olarak –özellikle işçi ve öğretmenler için– konut yapı kooperatiflerinin teşvik edildiği görülür. Daha sonra ise, gelişme açısından Kırıkkale nüfusunun orta ölçekli kentler için nüfus eşiği olarak ifade edilen 100 bin nüfus kriterini aştığı 1970–1990 dönemidir. Bu süreç, Kırıkkale’de –askeri fabrika lojmanları sonrası– ilk toplu konut deneyimlerinin gerçekleştirilmesi bakımından önemli görülmelidir. Nitekim Kırıkkale kentinin kuzey yamaçlarında gecekondu önleme bölgesi olarak belirlenen alanda toplu konut projesi yoluyla oluşturulan Kaletpe Toplu Konut Bölgesi, kuzey yönündeki kentsel gelişme eğilimleri açısından önemli bir dinamik olmuştur. Bu süreçte, kuzeyde kırsal yerleşme niteliğindeki Kırık Köyü’nün kente eklemlendiği anlaşılmaktadır.

2000 sonrası dönemde ise kentin batısında Kırıkkale Üniversitesi ve Hastanesi ile Bölge Hastanesi’nin açılması önemlidir. Kuzeyde Ankara–Samsun Çevre Yolu’nun hizmete alınması ve kent merkezi ile Kırıkkale Üniversitesi Yerleşkesi ve Organize Sanayi Bölgesi arasında planlanan Kaleray Projesi gibi ulusal–bölgesel içerikli kamu hizmet yatırımları, kentsel gelişme dinamiklerini etkileyen önemli sosyal ve teknik altyapı yatırımları olarak sayılabilir. Bu gelişmeler sonucunda, kentsel gelişme sürecinin batıda Kırıkkale Üniversitesi Yerleşkesi ve Yahşihan İlçesi yönünde mekânsal bütünleşme eğilimlerinin artarak, devam etmesi beklenebilir (Özcan, 2020, s. 6-9).

Kırıkkale kentleşmesi tür olarak karasal bir kentleşme tipidir. Her ne kadar yakınından geçen Kızılırmak nehri bulunsun bile bu ırmak onun karasal niteliğini değiştirmez. İlk önce Cumhuriyet yönetiminin başkent olarak Ankara’yı tercih etmesi, Ankara’nın coğrafya olarak karasal nitelikte olması nedeniyle Cumhuriyet yönetiminin karasal nitelikli bir kentleşmeyi tercih ettiği söylenebilir (Aytepe, 2004, s. 20). Spengler’in yerinde deyişiyle “Dünya tarihi şehir tarihidir ve her kültür başkentinin tipine göre şekillenir” (Martindale, 2000, s. 68).

Bu tercihteki ana unsurunda güvenlik meselesi olduğu anlaşılmaktadır (Durmuşoğlu, 2020, s. 308-309). Kamusal tercih olarak silah fabrikalarının Kırıkkale coğrafyasında inşa edilmesi tercihi, birinci tercih olan Ankara tercihi ile birlikte düşünülmesi gereken bir kentleşme modelidir. Henri Pirenne (2025) ise, *Ortaçağ Kentleri* adlı eserinde bunun ne anlama geldiğini detaylı olarak açıklamıştır. Birincisi Akdeniz’e kapalı olan kara ekonomisi, kapalı yer anlamına gelen kent ve kara ülkesi ile ikincisi Akdeniz’e, uluslararası ticarete açık liman kentleri ve deniz ülkeleri arasında zihinsel, ekonomik ve yapısal olarak önemli farklılıklar vardı (Pirenne, 2005, s. 29, 48, 107). Birincisinin ufku ve zihni dünyaya kapalıdır, ikincisinin ise dünyaya, coğrafyalara açık ufku ve zihniyeti vardır. Ankara ve Kırıkkale karasal kent niteliğindedir. Diğer taraftan Chicago kenti ise, Chicago nehri üzerindeki limanı, gölü ve körfeze bağlantısı olması özellikleriyle denize ve dünya coğrafyalarına açık bir kenttir.

Aynı zamanda Kırıkkale’deki kamusal tercih olarak silah fabrikalarının inşası tam olarak coğrafyaya açık bir planlamayla da inşa edilmiş değildir. Kent yapısalı olarak Kırıkkale karasal kent niteliği yanında silah fabrikalarının demir yolu tarafında girişleri bulunmaktadır. Kentte fabrikalardan kuzey, doğu ve batı yönlerinde gelişmiştir. Silah fabrikalarının güneye çıkışı, kapısı, yönde yollar ve kent planlanması bulunmaması nedeniyle Chicago kenti epeyce farklı bir gelişme modeli izlemiştir. Bu nedenle başlangıçta (1925 ve sonraki dönemlerde) Silah fabrikalarının güneyi kentleşmeye kapalıdır. Silah fabrikalarının güneyi 2000’li yıllarda kent planlarıyla kentleşmeye açılmış ve bu bölge yeni zamanlarda kentleşmeye başlamıştır.

3.2. Chicago kentleşme modeli bağlamında Kırıkkale’nin kentleşme dinamikleri

Chicago kenti hem doğu-batı hem de kuzey-güney yönlerinde demiryolları ve su yollarının kesişim bölgesinde olan Missisipi Havzası Chicago nehri üzerinde bulunur (Serter, 2013, s. 68-69). Aynı şekilde Kırıkkale kenti doğu-batı Anadolu demir yolları ağı ve Kızıl Irmak Havzası içerisinde bulunur.

Bu bağlamda ikisi de kırsal alandan kente dönüşen deneyime sahiptir. Fakat yukarda değinildiği gibi Kırıkkale karasal kent niteliğindedir. Chicago kenti ise, denize açık bir liman kentidir. Coğrafi ve ekolojik açıdan önemli farklılıkları vardır. Chicago ova, bataklık ve önemli su havzaları üzerinde kurulmuştur. Kırıkkale ise, su havzaları açısından zengin olmayan bozkırda inşa edilmiş karasal bir kenttir. Bu ikisinin temelde sanayi tabanında kentleşmeye başlamış olmalarına rağmen coğrafi, iklim ve başka nedenlerle endüstrilerinin düzeyleri belirgin biçimde farklı olmuştur.

Chicago ekolüne (ekolojik yaklaşıma) göre nehir ekolojik olarak kente, kent kültürüne değer katan önemli bir unsurdur. 2025 verilerine göre Chicago Nüfusu 2 milyon 721 bin 308’dir.² Kırıkkale’nin nüfusu ise 283 bin 053’tür.³ Kentleşme ve kentin gelişimi açısından Chicago ekolü, ekolojik temelde Chicago kentleşmesini inceleyerek geliştirdiği yöntem ve model ile kent sosyolojisinde önemli bir yere sahip olmuştur. İlk ekolojik kuramı geliştiren kent sosyologları olarak R. Park, Mc Kenzie ve E. Burgess’in oluşturdukları yöntem, kavramsal çerçeveler ve modellerle kent analizi için ekolojik unsurlar içeren yeni araçlar geliştirmişlerdir. Tekrar ifade etmek gerekirse. Chicago okulu kent bilimcilerinin geliştirdiği tek merkezli daireler modeli, sektörler modeli ve çok merkezli daireler modeli olmak üzere üç farklı kentleşme biçimi söz konusudur.

Kırıkkale kentleşme modeli ve dinamiklerinin birincisi (I.) MKE silah fabrikaları (1928, 1935), ikincisi (II.) TÜPRAŞ Rafinerisi (1986) ve üçüncüsü (III.) Kırıkkale

² World Population Review <https://worldpopulationreview.com/us-cities/illinois/chicago> (Erişim 12.7.2025).

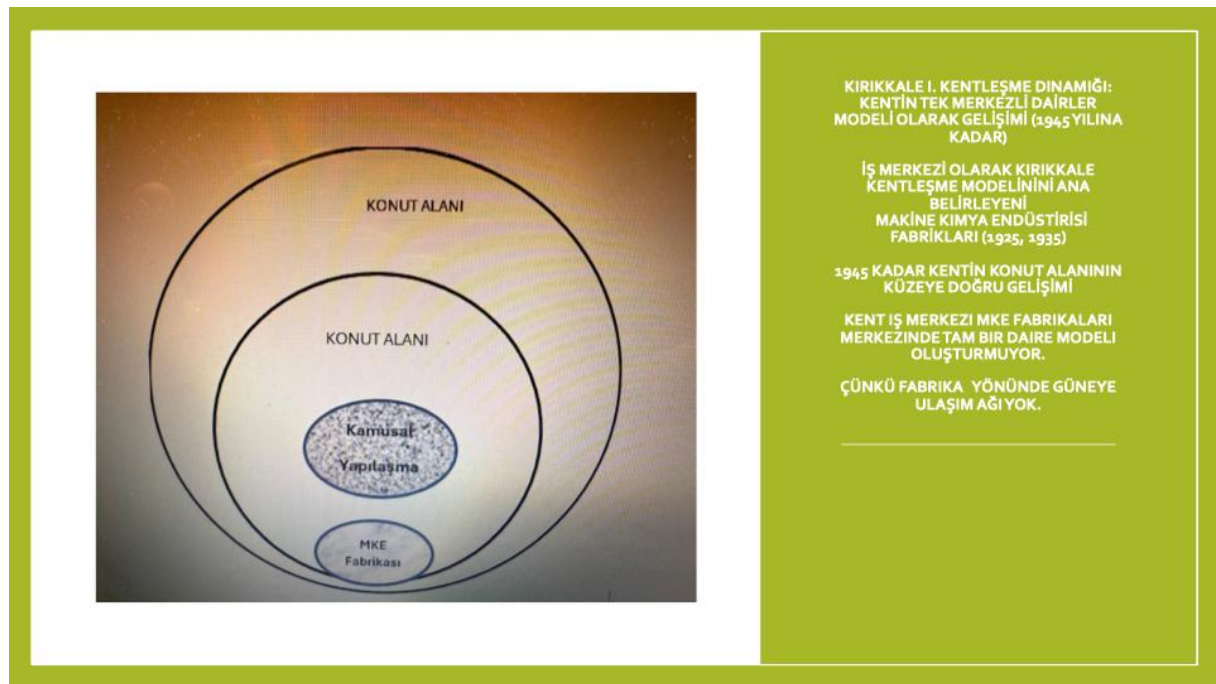
³ TÜİK <https://nir.tuik.gov.tr/> (Erişim 28.3.2025).

Üniversitesidir (1992). Bu son faktör kentleşme dinamiği açısından birinci ve en etkileyici faktör MKE'den sonra etkileyici faktördür. Üç farklı dönemde üç farklı kuruluş ekonomik temelde kentleşmenin ana dinamiğini oluşturmuştur/oluşturmaktadır.

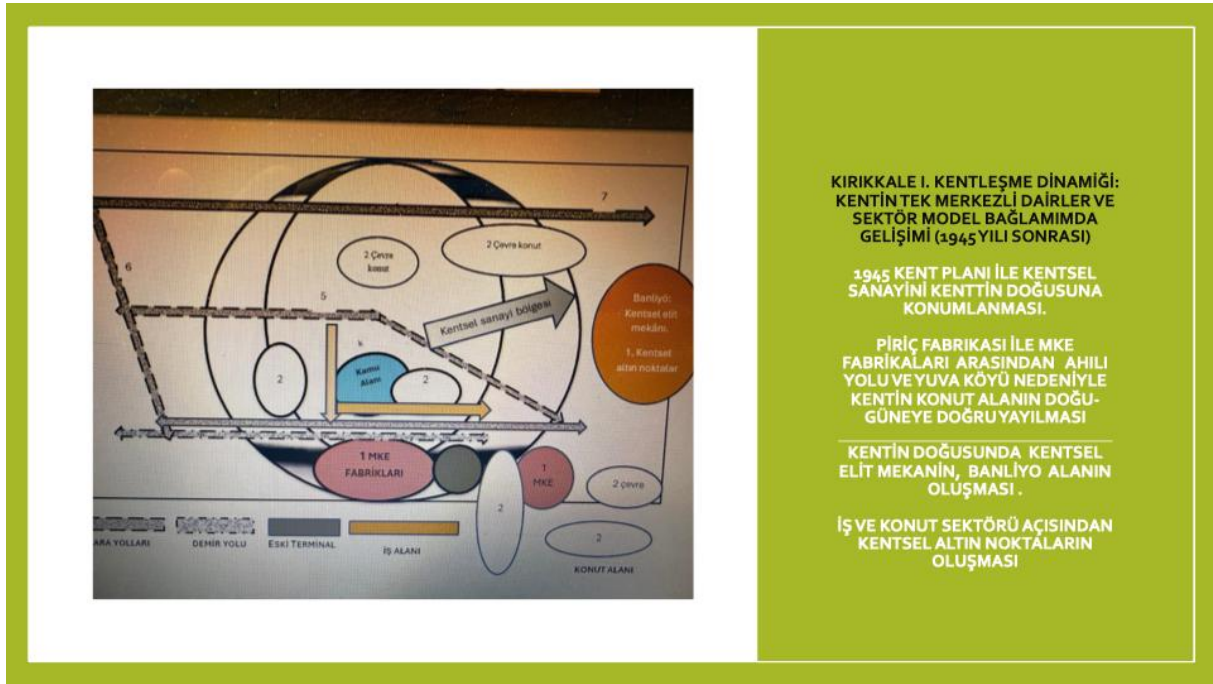
3.2.1. Kırıkkale birinci (I.) kentleşme dinamiği

Kentin tek merkezli daireler modeli olarak gelişiminde (1945'lı yıllara kadar) iş merkezi olarak Kırıkkale kentleşme modelinin ana belirleyeni, Makine Kimya Endüstri Fabrikalarıdır. Kentin konut alanı kuzeye doğru gelişim göstermiştir. Kent iş merkezi, MKE fabrikaları merkezinden tam bir daire modeli oluşturmamıştır. Çünkü fabrika yönünden güneye ulaşım yolu ve ağı yoktur (Şekil 4, Kent Haritası 1).

Pirinç Fabrikası ile MKE fabrikaları arasında Ahılı yolu ve Yuva köy yolunun bulunması nedeniyle kentin konut alanı doğuya-güneye doğru yayılıyor. Kentin doğusunda kentsel elit mekânının, kısmen banliyö alanının oluşması bir başka kentsel dinamiktir. İş ve konut sektörü açısından kentsel altın, gümüş ve bakır alan ve noktaların oluşması kendisine has bazı özellikler taşır. Kentin oluşumu açısından iş merkezi olarak Kırıkkale kentleşme modelinin ana belirleyeni Makine Kimya Endüstri Fabrikalarıdır. Ulaşım ağlarının daha çok kuzeyde, doğu ve batıda olması nedeniyle 1945'e kadar kentin konut alanı kuzeye doğru gelişmiştir. Kentsel daireler MKE merkez noktasından kuzeye doğru yarım ay şeklinde çemberler çizmiştir. Kent iş merkezi; MKE fabrikaları merkezinde tam bir daire modeli oluşturmamıştır. Çünkü fabrika yönünde güneye ulaşım ağı yoktur (Şekil 3,4, Kent Haritası 1).

Şekil 3: Kırıkkale I. kentleşme dinamiği ve tek (MKE) merkezli gelişimi

Şekil 4: Kırıkkale I. kentleşme dinamiği ve sektörler modeli bağlamında gelişimi

Birincil kentleşme dinamiklerine göre MKE'den kuzeye doğru konut açısından altın, gümüş, bakır bölgeler ve noktalar oluşmuştur. Yine iş ve konut açısından kentin kuzey ve doğu kısmındaki cadde ve yol kavşakları altın ve gümüş⁴ alanlar ve noktalarlardır.

İşyerleri açısından kent içerisindeki ana artar bağlantıları üzerindeki iş yeri konumları, yine kentsel ulaşım ağının düğümlendiği alanlar ve eski terminal (kentlin ulaşım ağının toplandığı şehir içi terminal alanının) çevresindeki caddeler iş yeri açısından altın noktalar (Şekil 3,4, Kent Haritası 1).

3.2.2. Kentleşme dinamikleri açısından üç merkezli Kırıkkale kentleşme modeli

Önceki dönemlerde birinci (MKE) dinamiği nedeniyle kuzey ve doğuya doğru yayılan kentleşme dinamiği değişmiştir. II. dinamik (TUPRAŞ) ve III. dinamik (KKÜ) nedeniyle kentleşme yayılımı ve eğilimi batıya ve Ankara'ya doğru kaymıştır (Zorlu, 2023a, s. 27-28).

Bu iki faktör nedeniyle kentsel mekânsal hiyerarşinin düzeni değişmiştir. Kentsel mekânsal hiyerarşiyi belirleyen arazinin kullanılma biçimi ve buna göre belirlenen arazi değeridir. Burgess'in tespitine göre kentin merkezinde yer alan ve iş yeri işlevi üstlenen bölgede arazi pahalılaşır. Diğer taraftan ise, konut fonksiyonu icra eden bölgeler içinden lüks ve üst sınıf yerleştiği alanların arazi fiyatları yükselir. Bu arazi sadece kentsel refahı ve hizmetleri barındıran alan olmasıyla yaşanabilir alan değil, aynı zamanda konforlu ve hatta lüks özelliklere sahip olmasıyla diğer konut alanlarından ayrılır (Burgess, 1975, s. 37-38). Bu nedenle bu bölgede, banliyö ve yöre kentte konut temelinde arazi birim metrekaresi fiyatları en yüksek olduğu alanlardan biridir (Şekil 4, Harita 2).

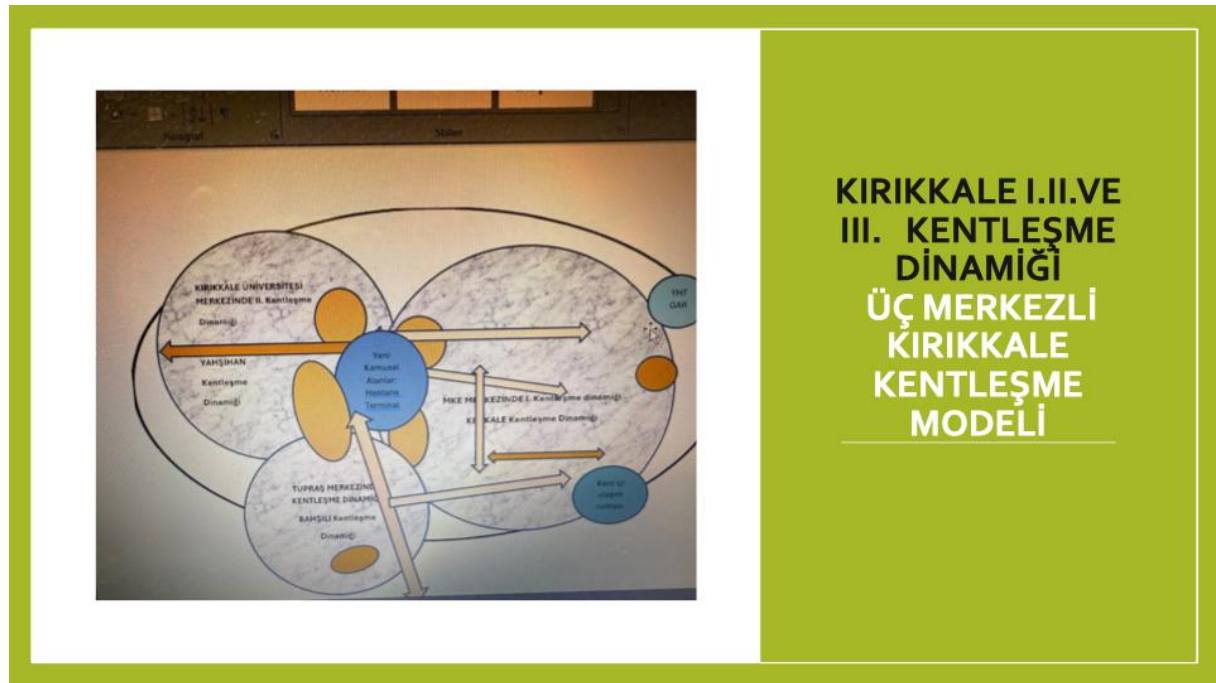
Kırıkkale kent nüfusu 2007'den 2022'ye nispeten azalırken Yahşihan ilçesi ve Yenışehir bölgesi 12 bin 963'ten 33 bin 655'e çıkmıştır. Bu da kent nüfusunun giderek kentin batısına, Ankara'ya Kırıkkale Üniversitesi'ne ve Ankara'ya doğru kaydığının başka bir göstergesidir. Aynı süreçte Kırıkkale'ye yakın olan nehir Vadisi'nde bulunan Bahşılı ilçe nüfusunun ise çok az değiştiği görülmektedir (Tablo 1).

⁴ Altın, gümüş ve bakır alanlar ayrımı ve tasnifi için bkz. Zorlu, A. (2023b, s. 189).

Bu nedenle kentin batısı, Kızılırmak nehrine yakın bazı alanlar, yine kentin doğusu banliyö alanı olarak konut temelinde arazi birim metrekare fiyatlarının en yüksek olduğu alandır.

Bu bağlamda işyerleri açısından yeni terminal çevresi, yeni terminalden batıya doğru uzanan yol ağları, kentin doğusundaki yolların birleştiği alanlar ve kent merkezindeki bulvar alanları, yine eski terminal çevresindeki iş yeri alanları, özellikle hizmet sektörü açısından altın noktalardır. Konut açısından yeni terminal çevresi, buradan batıya doğru devam eden yol ağının üzeri, kentin doğusundaki banliyö alanı; YHT Garı'na yakın bazı alanlar konut açısından altın noktalar olduğu söylenebilir.

Yine kenti nehirle yakın yerleşim alanları iş ve konut açısından altın noktalar olduğu ve altın noktalar olma eğilimini taşıyan alanlar olduğu söylenebilir. Kentsel ekoloji açısından yeni altın, gümüş ve bakır alanların ortaya çıktığı söylenebilir. Kentsel nüfus kentin kuzey ve doğusundan batısına doğru yayılmıştır. Kent, Yahşihan ilçesine; Yenişehir'e, Kırıkkale Üniversitesi'ne ve Ankara'ya doğru büyümektedir. Bu büyüme eğilimi bu yeni kentsel hiyerarşinin bir başka göstergesidir (Tablo 1).

Şekil 5: Üç merkezli Kırıkkale kentleşme modeli

Tablo 1: 2007 ve 2022 Kırıkkale kentleşme dinamikleri açısından kentleşme alanlarının nüfusu

	2007	2022
Kırıkkale	204.083	186.960
Yahşihan	12.963	33.659
Bahşılı	7.121	7.194

Kaynak: Zorlu, 2023a, s. 27-28.

Kent batıya doğru büyürken YHT Kırıkkale Garı kentin doğusuna kurulmuştur. YHT Kırıkkale Garı kentleşme dinamiğinin ters bir yönünde kentsel hayata tutunmuştur. YHT Kırıkkale Garı kentin doğusunda konumlanmış, bu konumlanma kentsel dinamiklere ve kentsel gelişmeye karşıt bir konumlanmadır. Ulaşım ağının kent gelişimi açısından olumlu işlevi düşünüldüğünde bu tercihin kentsel gelişmeyi olumlu yönde etkilemeyeceğini düşündürmektedir.

Kırıkkale kent nüfusu 2007'den 2022'ye nispeten azalırken Yahşihan ilçesi ve Yenişehir bölgesi 12 bin 963'ten 33 bin 655'i çıkmıştır. Bu da kent nüfusunun giderek kentin batısına, Ankara'ya Kırıkkale Üniversitesi'ne ve Ankara'ya doğru kaydığının başka bir göstergesidir. Aynı süreçte Kırıkkale'ye yakın olan nehir Vadisi'nde bulunan Bahşılı ilçe nüfusunun ise çok az değiştiği görülmektedir (Tablo 1)

Sonuç ve değerlendirme

Başlangıçtaki kuzey-doğuya doğru yönelen kentsel yayılma, II. ve III. dinamikler nedeniyle kentin batısına ve güneye, nehre doğru evrilmektedir. Kentsel yayılmanın ve “kentsel özeğin” batıya kaymasıyla kentli nüfusun talebi de bu bölgeye doğru kaymıştır.

Sonuçta kentleşmenin III. Dinamiğini oluşturan Kırıkkale Üniversitesi etki faktörü ile başta Yenişehir olmak üzere yeni kentleşme alanları oluşmuştur. Yahşihan ilçe merkezi, çevresi ve Ankara-Samsun yolunun çevresinde yeni kentleşme alanları oluşmuştur. Yeni zamanlar da kentin çekim merkezi batıya kaymıştır. Kentin özeği bu alanlar olmaya başlamış ve kentin nüfus yoğunluğu bu bölgede artmıştır. Daha önceki yıllarda başlayan Yahşihan kentleşme yayılması, Kırıkkale Üniversitesi özeğindeki, kentleşme dinamiği yeni bir ivme kazanmıştır. Bir anlamda Kırıkkale Üniversitesi özeğindeki kentleşme faktörü kırsal alanları kentleştirerek kent ekolojisine dahil etmiştir. Bu etkilerle Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale kentleşme dinamiğinin önemli ve etkileyici unsuru olmasının ötesinde kentleşmenin birinci faktörü ve birinci kentleşme dinamiği olmuştur.

Başta Yenişehir bölgesi olmak üzere, Yahşihan ilçe merkezi alanı, çevresi ve Ankara-Samsun yolunun çevresi kentleşmeye başlamıştır. 2000'li yıllarda kentin çekim merkezi batıya kaymış, kentin özeği bu alan olmaya başlamış ve kentin nüfus yoğunluğu bu alanda toplanmıştır. Böylece kentin batı yönünde yeni kentleşme alanları oluşmuştur.

Kentin özeğinin batıya kaymasında yol ağları, 43 ilin kilit kavşağı, büyük nüfusun, ülkenin en büyük pazarının; Ankara'nın Kırıkkale'nin batısında olması ve Kızılırmak nehrinin kentin batı-güney yönünde bulunması gibi ekolojik faktörlerde etkilidir. Bu faktörler kentin planlanmasında ve kamusal tercihlerde göz önünde bulundurulması gereken noktalardır.

YHT Kırıkkale Garı'nın Kırıkkale kentleşme ve kent dinamiği açısından konumlanışı peki isabetli bir tercih değildir. Kentsel gelişme eğiliminin ve kentsel batı nüfus dinamiğinin tam ters yönündedir (Harita 1, 2, 3).

Kentsel gelişme açısından nehir faktörü Türkiye kentleşme deneyiminde genellikle ihmal edilmiş bir konudur. Oysa kentsel gelişme açısından nehir faktörü önemlidir. Örneğin, Chicago nehri Chicago şehri boyunca uzanan Bir Eko-Park: “Wild Mile” projesine kaynaklık etmiştir. 2016 yılında başlatılan ve 2021 yılında tamamlanan eko-park, Haziran 2022'de kullanıma açılmıştır (Güncüoğlu, 2020). Bir sonraki aşamada projeye bir dizi yüzer bahçe, halka açık yürüyüş yollarına sahip ormanlar ile 122 metre uzunluğunda bir eko-deniz kıyısının da eklenmesi planlanmıştır. Bu bağlamda bir öneri olarak Bahşılı ve Yahşihan'ın Kızılırmak vadileri eko-park olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Atalay, B. (1983). *Sanayileşme ve sosyal değişme (Kırıkkale araştırması)*, Ankara: DTP Yayınları.
- Ay, E. (1995). Arkeolojik araştırmalar ışığında Kırıkkale'nin eskiçağ tarihine kısa bir bakış”, *Kırıkkale Dergisi*, 2, 31-38.
- Aytepe, O. (2004). Ankara'nın merkez ve başkent olması, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 33-34, 15-22.
- Bal, H. (2015). *Kent sosyolojisi*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Burgess, E. W. (2015) *Şehrin büyümesi* (P. K. Kayalığı, Çev), *Şehir* (s. 89-104) içinde. Ankara: Heretik Yayınları.

- Burgess, E. W. (1975). The Growth of the city, an introduction to a research project, Ed. Robert E. Park & R. D. McKenzie (Ed.), *The City* (s.37-39) içinde. Chicago: University of Chicago Press.
- Dale, S. F. (2018). *İbn Haldun ve insan bilimi* (A. Ay, C. Coşkan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Durmuşoğlu, Y. G. (2020) Ankara'nın yeni başkent olarak seçilmesi fikrinin ortaya çıkışı, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125 (247), 299-312.
- Gündoğlu, B. (2020). SOM ve Urban Rivers'tan, Chicago Nehri boyunca uzanan yüzen bir eko-park: Wild mile. Erişim adresi (10 Eylül 2025): <https://www.arkitera.com/haber/som-ve-urban-riverstan-chicago-nehri-boyunca-uzanan-yuzen-bir-eko-park-wild-mile/>
- İbn Haldun. (2018). *Mukaddime* (S. Uludağ, Çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Harris, D. H, Ullman, E. L. (2002) *Kentin doğası* (B. Duru, A Alkan, Çev.). 20. Yüzyıl Kenti (s. 55-76) içinde. Ankara: İmge Yayıncılık.
- Keleş, R. (2006) *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Köksal, A. (1963) Kızılırmak doğusunda Ankara'nın üç ilçe merkezi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 22, 169-185.
- Martindale, D. (2000) Şehir kuramı (F. Oruç, Çev). *Şehir ve cemiyet* (s. 35-100) içinde. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Mckenzie, R.D. (2015) İnsan topluluklarının çalışmasında ekolojik yaklaşım (P. K. Kayalığil, Çev), *Şehir* (s. 107-125) içinde. Ankara: Heretik Yayınları.
- Özcan, K. (2025). Cumhuriyet dönemi sanayi kentinin biyografisi: Kırıkkale". *Journal of Geography*, 40,119-134. Erişim adresi (10 Temmuz 2025): <https://dergipark.org.tr/en/pub/iucografya/article>
- Pirenne, H. (2025). *Ortaçağ kentleri* (Ş. Karadeniz, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saunders, P. (2013) *Sosyal teori kent sosyolojisi* (S. E. Erkan, Çev.). İstanbul: İdeal Kitap Yayıncılık.
- Serter, G. (2013).Şikago okulu kent kuramı: kentsel ekolojik kuram, Planlama. 32(2), 67-76. Erişim adresi (2 Haziran 2025): https://pdf.journalagent.com/planlama/pdfs/PLAN-98608-research_article-serter.pdf
- Türkiye İstatistik Kurumu (2025, Mart 2025) İl Nüfusları, Erişim adresi (28 Mart 2025): <https://nir.tuik.gov.tr/>
- Weber, M. (1987). *Sosyoloji yazıları* (T. Parla, Çev.). İstanbul: Hürriyet Vakfı yayınları.
- Weber, M. (2000). Şehir doğası (F. Oruç. Çev). *Şehir ve cemiyet* (s. 101-129) içinde. İstanbul: İz Yayıncılık.
- World Population Review (2025), Chicago, Erişim adresi (12 Temmuz 2025): <https://worldpopulationreview.com/us-cities/illinois/chicago>
- Yurtoğlu, N. (2017). Türk savunma sanayiinde girişimci bir kuruluş: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) 1950-1960, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 16(3),81-112. Erişim adresi (12 Temmuz 2025): <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/307164>
- Zorlu, A. (2020). Gereksinimlerin, ihtiyaçların ve arzuların dönüşümü bağlamında İbn Haldun'un ihtiyaçlar kuramı, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 487-528.
- Zorlu A. (2023a). Kırıkkale kent ve kır nüfus dinamiklerinin değerlendirilmesi, *Kırıkkale kitabı* (s. 22-40) içinde. İ. Mazman & M. Yüksel (Ed), Ankara: Gece Kitaplığı.
- Zorlu A. (2023b). Ümraniye'nin mekânda tezahürü olarak Yusufeli "bahçe kent" kentleşme modeli, *Geleceğin İnşası Adına III. Yusufeli Sempozyumu Kitabı* (s. 21-38) içinde. Samsun: Yusufeli Belediyesi Yayını.

EK 1 - Haritalar ve Fotolar

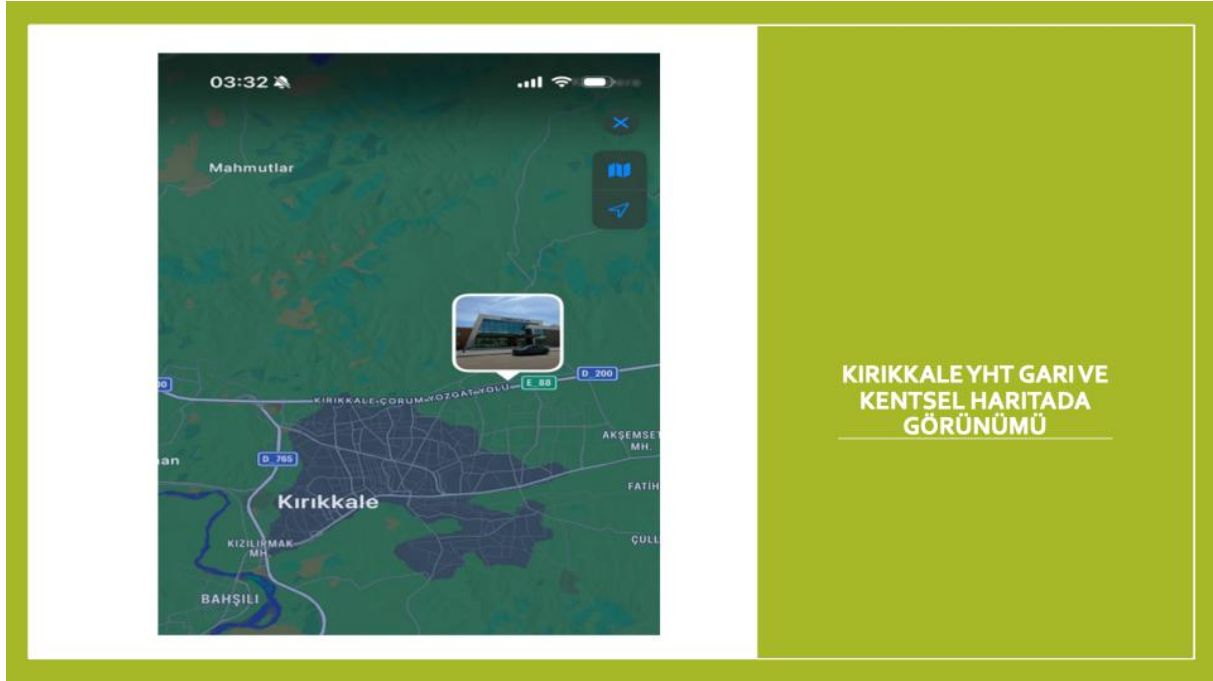
Harita 1: Birinci kentleşme dinamiği harita görünümü (**Kaynak:** Araştırmacı AKZORLU Arşivi).

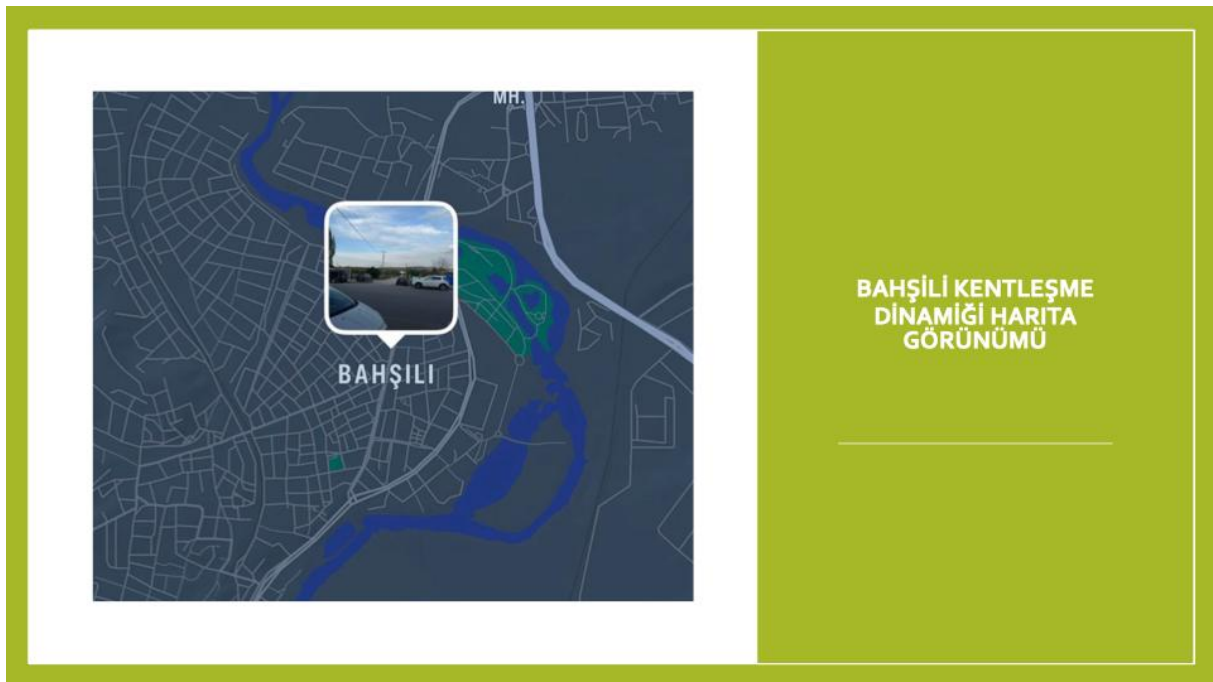
Harita 2: Üçüncü kentleşme dinamiği harita görünümü (**Kaynak:** Araştırmacı AKZORLU Arşivi).

Harita 3: THY Garının Kırıkkale kentleşme dinamikleri açısından haritasındaki görünümü (**Kaynak:** Araştırmacı AKZORLU Arşivi)

Harita 4: Bahşili kentleşme dinamiğinin haritasındaki görünümü (**Kaynak:** Araştırmacı AKZORLU Arşivi).

EK 2 - Fotoğraflar.

Foto 1: Yahşıhan ve Kızılırmak (**Kaynak:** Araştırmacı AKZORLU Arşivi).

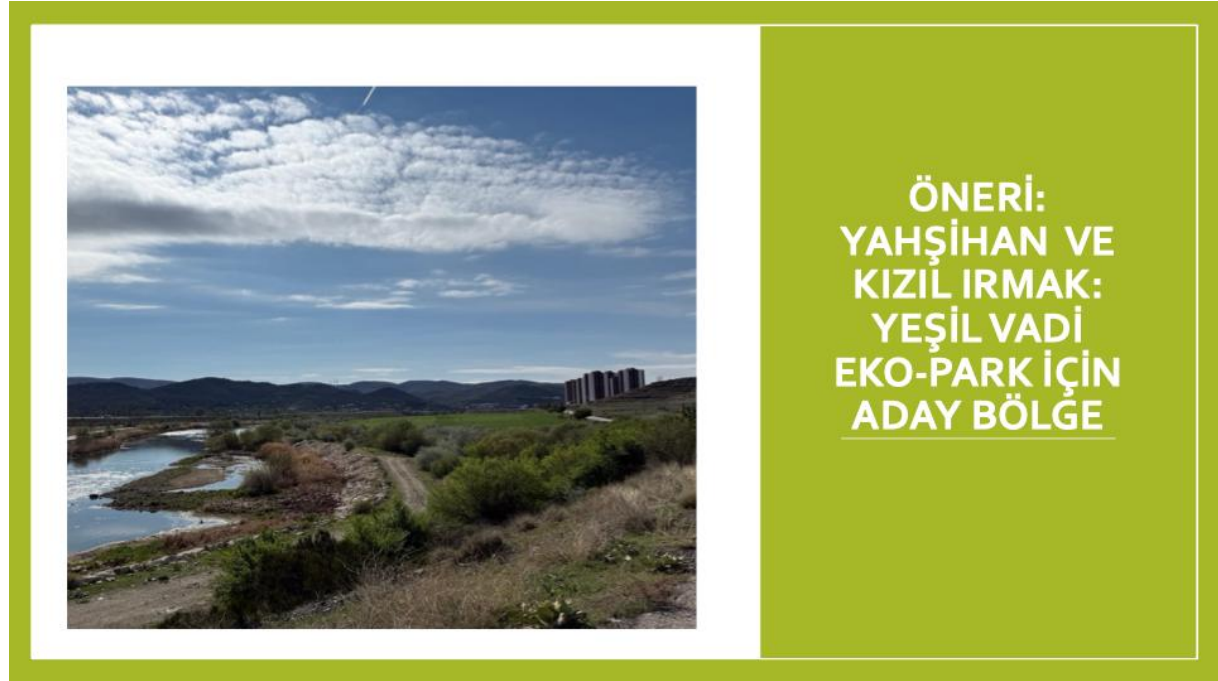

Foto 2: Bahşili ve Kızılırmak (**Kaynak:** Araştırmacı AKZORLU Arşivi).

Foto 3: Ahılı yolu kentleşme alanından Kırıkkale kentleşmesi görünümü (**Kaynak:** Araştırmacı AKZORLU Arşivi).

Foto 4: Yahşihan kentleşme alanı görünümü (**Kaynak:** Araştırmacı AKZORLU Arşivi).

Foto 5: Yahşihan kentleşme alanı görünümü (**Kaynak:** Araştırmacı AKZORLU Arşivi).

Foto 6: Yahşihan kentleşme alanı görünümü (**Kaynak:** Araştırmacı AKZORLU Arşivi).

